

Κείμενο Αρχών για μια ευρωπαϊκή αντεγκληματική πολιτική

European Criminal Policy Initiative*

Προοίμιο

Οι υπογράφωντες καθηγητές του ποινικού δικαίου δέκα ευρωπαϊκών χωρών δίνουν στη δημοσιότητα με το παρόν ένα κείμενο αρχών βάσει των οποίων θα πρέπει να ασκείται η αντεγκληματική πολιτική στην Ευρώπη.

Προχωρούν στην κίνηση αυτή ακολουθώντας την παράδοση του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού:

- έχοντας αφενός συνείδηση ότι ήταν ακριβώς οι αξίες του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού που αποτέλεσαν ως τώρα το θεμέλιο και την κινητήρια δύναμη τόσο της πολιτιστικής ανάπτυξης της Ευρώπης όσο και της ευρωπαϊκής ενοποιητικής διαδικασίας, και συνεπώς θα πρέπει να διατηρηθούν και να αναπτυχθούν ως οδηγός της Ευρώπης και στο μέλλον, και
- αφετέρου έχοντας την πεποίθηση ότι όλες οι ποινικές διατάξεις χρήζουν σε μέγιστο βαθμό δημοκρατικής νομιμοποίησης και σεβασμού των αρχών του κράτους δικαίου αλλά και ότι ειδικά στο πλαίσιο της αντεγκληματικής πολιτικής ασφάλεια μπορεί να επιτευχθεί μόνο με την εφαρμογή φιλελεύθερων δικαικών αρχών.

Κίνητρο των υπογράφωντων, να προβάλλουν τη σημασία αυτής της παράδοσης, αποτελεί η διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης, στο πλαίσιο της οποίας τόσο το ουσιαστικό όσο και το δικονομικό ποινικό δίκαιο αποτελούν ολοένα και περισσότερο αντικείμενο της ευρωπαϊκής νομοθεσίας. Οι ευρωπαϊκές νομοθετικές ρυθμίσεις που εναρμονίζουν το ποινικό δίκαιο καθορίζουν ήδη σε μεγάλο βαθμό τη νομοθεσία των κρατών-μελών· με τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισσαβόνας η τάση αυτή γίνεται ακόμη πιο εμφανής. Τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα ασκούν κατ'αυτόν τον τρόπο σε μεγάλη έκταση αντεγκληματική πολιτική χωρίς βέβαια να αναγνωρίζεται αυτή η τελευταία ως αυτοτελής ευρωπαϊκή πολιτική. Συνεπώς, δεν ακολουθούν μια ενιαία αντεγκληματική πολιτική που να διακρίνεται από ενδοσυστηματική συνέπεια.

Οι υπογράφωντες έχουν την πεποίθηση πως μια ισορροπημένη αντεγκληματική πολιτική προϋποθέτει πως ο νομοθέτης της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα τηρεί τις παρακάτω αναλυόμενες βασικές αρχές κατά τη θέσπιση όλων των νομοθετικών ρυθμίσεων που αφορούν το ποινικό δίκαιο αλλά και θα αιτιολογεί ρητά το σεβασμό τους όπως υπαγορεύει η αρχή της χρηστής διοίκησης (good governance). Οι δικαϊκές αυτές αρχές που μπορούν να έχουν καθολική ισχύ και απορρέουν από τις ποινικοδικαϊκές παραδόσεις των κρατών της Ευρώπης όχι μόνο δεν αποτελούν «ξένο σώμα» στο δικαϊκό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά προκύπτουν – αντιθέτως – χωρίς εξαίρεση ευθέως από τις νομικές βάσεις του τελευταίου.

I. Οι Θεμελιώδεις Αρχές της Ευρωπαϊκής Αντεγκληματικής Πολιτικής

1. Το αίτημα της ύπαρξης ενός νόμιμου συμφέροντος άξιου προστασίας

Στο βαθμό που ο ευρωπαίος νομοθέτης κάνει χρήση μιας αρμοδιότητας στο χώρο του ποινικού δικαίου, μπορεί να την ασκεί μόνο τότε, όταν έτσι προστατεύονται θεμελιώδη συμφέροντα,

(1) τα οποία απορρέουν ευθέως από το πρωτογενές δίκαιο της Ένωσης,

(2) τα οποία δεν έρχονται σε αντίθεση με τις συνταγματικές παραδόσεις των κρατών-μελών και με το Χάρτη των θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και

(3) των οποίων η προσβολή είναι κοινωνικά βλαπτική σε σημαντικό βαθμό.

Στο ευρωπαϊκό δίκαιο η παραπάνω επιταγή προκύπτει από την αρχή της αναλογικότητας. Μόνο όταν μια ποινική διάταξη υπηρετεί την προστασία ενός τέτοιου, ιδιαίτερα σημαντικού συμφέροντος, μπορεί αυτή να έχει έναν νόμιμο σκοπό και να είναι σύμφωνη με την αρχή της αναλογικότητας. Ο ευρωπαίος νομοθέτης οφείλει εξάλλου σύμφωνα με την αρχή της χρηστής διοίκησης, («good governance») να αιτιολογεί λεπτομερώς τόσο ποια είναι τα συμφέροντα αυτά όσο και τη μη ασήμαντη προσβολή τους από συμπεριφορές των οποίων την ποινικοποίηση επιδιώκει. Μόνη η διασφάλιση της υλοποίησης των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν μπορεί να νομιμοποιήσει τη χρήση του ποινικού δικαίου.

2. Η αρχή της χρήσης του ποινικού δικαίου ως εσχάτου μέσου (Ultima-ratio)

Καθώς η Ευρωπαϊκή Ένωση θέτει στο επίκεντρο της δράσης της τον άνθρωπο, πρέπει να επιβάλλει στα κράτη-μέλη την υποχρέωση για ποινικοποίηση μιας συγκεκριμένης συμπεριφοράς μόνο όταν δεν έχει στη διάθεσή της άλλα πιο ήπια μέσα για την προστασία των παραπάνω περιγραφέντων θεμελιωδών συμφερόντων.

Μόνο υπό αυτή την προϋπόθεση μπορεί μια αντίστοιχη νομοθετική ρύθμιση να είναι «αναγκαία» υπό το πρίσμα της ευρωπαϊκής αρχής της αναλογικότητας, διότι οι ποινικές κυρώσεις αποτελούν έκφραση ιδιαίτερης κοινωνικοηθικής αποδοκμασίας με στιγματιστικό χαρακτήρα, που προσβάλλει σε βάθος τα δικαιώματα του πολίτη, όπως αυτά προβλέπονται – μεταξύ άλλων – στο Χάρτη των θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Άλλωστε η υπέρμετρη χρήση του ποινικού δικαίου οδηγεί στην απώλεια τόσο της ισχύος όσο και της αποτελεσματικότητάς του.

Σε σχέση λοιπόν και με την αρχή της χρηστής διοίκησης («good governance») η Ευρωπαϊκή Ένωση φέρει επίσης το βάρος να αιτιολογεί τη χρήση του μέσου της ποινής ως ύστατου μέσου κοινωνικού ελέγχου.

* <http://www.crimpol.eu>.

3. Η αρχή της ενοχής

Η υποχρέωση που απευθύνεται από την Ευρωπαϊκή Ένωση προς τα κράτη-μέλη να προβλέψουν ποινικές κυρώσεις για συγκεκριμένες μορφές συμπεριφοράς προϋποθέτει χωρίς εξαίρεση την ιδιαίτερη προσωπική αποδοκιμασία της προς ποινικοποίηση συμπεριφοράς ενός προσώπου («Αρχή της ενοχής» [nulla poena sine culpa]). Αυτή η προϋπόθεση προκύπτει από την αρχή που επιβάλλει τον περιορισμό της χρήσης του ποινικού δικαίου αποκλειστικά σε περιπτώσεις κοινωνικά ιδιαίτερος βλαπτικών τρόπων συμπεριφοράς (βλ. παραπάνω), διασφαλίζει ιδίως την αξία του ανθρώπου, βρίσκεται σε συμφωνία με την κατά βάση αναγνωρισμένη προϋπόθεση της ενοχής κατά τη θέσπιση των διοικητικών κυρώσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και είναι σύμφωνη με το τεκμήριο αθωότητας που κατοχυρώνεται στο άρθρο 48 παρ. 1 του Χάρτη των θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Αυτό σημαίνει επίσης, πως ο ευρωπαίος νομοθέτης πρέπει σε κάθε περίπτωση να εκθέτει τους λόγους για τους οποίους η επιταγή του προς τα κράτη-μέλη αναφορικά με την επαπειλή μιας ποινής καθιστά δυνατή μια ανάλογη προς την ενοχή του δράστη (και υπό την έννοια αυτή σύμφωνη με την αρχή της αναλογικότητας) τιμώρηση.

Η παραπάνω θέση δεν προεξοφλεί την απάντηση στο ερώτημα, εάν μπορεί να υπάρξει ιδιαίτερη αποδοκιμασία σύμφωνα με την αρχή της ενοχής και σε βάρος νομικών προσώπων: από την προσωπική ενοχή ενός ανθρώπου πρέπει να διακρίνεται η ευθύνη των νομικών προσώπων. Για το ζήτημα αυτό πρέπει – σε συμφωνία πάντα με τις νομοθετικές ρυθμίσεις των επιμέρους κρατών-μελών – να αναπτυχθούν ξεχωριστοί κανόνες καταλογισμού.

4. Η αρχή της νομιμότητας

Στο πλαίσιο ενός κράτους δικαίου το ποινικό δίκαιο βασίζεται αναγκαία στην αρχή της νομιμότητας του εγκλήματος και της ποινής. Αυτή αποτελεί, από κοινού με τις επιμέρους εκφάνσεις της, μια γενικώς αναγνωρισμένη ευρωπαϊκή αρχή του δικαίου σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 3 ΣυνθΕΕ (αναθεωρημένο τελικό κείμενο μετά τη Συνθήκη της Λισσαβόνας) που θεσπίζεται επιπλέον από το άρθρο 7 παρ. 1 ΕΣΔΑ. Από την αρχή αυτή απορρέουν υπό την έποψη της αντεγκληματικής πολιτικής τρεις κεντρικής σημασίας αιτήματα, στα οποία θα πρέπει να ανταποκριθεί ο νομοθέτης στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

α) Έκφραση 1^η: Το αίτημα του ορισμένου της ποινικής διάταξης

Το ορισμένο ενός κανόνα δικαίου υπό ευρωπαϊκή έννοια απαιτεί το άτομο να μπορεί να προβλέψει ποια συμπεριφορά του καθίσταται αξιόποινη. Οι ποινικές διατάξεις πρέπει γι' αυτό το λόγο να περιγράφουν με σαφήνεια την αξιόποινη συμπεριφορά. Τούτο απαιτεί ιδίως να μπορούν αυτές να γίνουν σε μεγάλο βαθμό κατανοητές: το κείμενο του νόμου θα πρέπει να γίνεται κατά βάση αντιληπτό «από μόνο του». Σε κάθε περίπτωση πρέπει να μπορούν να προβλεφθούν: (1) οι αντικειμενικές και (2) οι υποκειμενικές προϋποθέσεις του αξιολογούν καθώς και (3) η επαπειλούμενη έννομη συνέπεια.

Παρόλο που η επικουρική άσκηση νομοθετικών αρμοδιοτήτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την εναρμόνιση του ποινικού δικαίου συνδέεται υποχρεωτικά με κάποιο περιθώριο διακριτικής ευχέρειας των κρατών-μελών να ενσωματώσουν στο εσωτερικό τους δίκαιο μια ευρωπαϊκή ρύθμιση – και κατά συνέπεια με κάποιο βαθμό αοριστίας των ευρωπαϊκών αυτών νομοθετικών ρυθμίσεων, η αρχή του ορισμένου ως γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου και θεμελιώδης βάση κάθε ποινικού δικαίου που σέβεται τις αρχές του κράτους δικαίου έχει ιδιαίτερη σημασία και για τις ευρωπαϊκές ρυθμίσεις.

Όσο πιο στενό είναι το παραπάνω περιθώριο διακριτικής ευχέρειας ενσωμάτωσης που παρέχεται από την νομοθετική πράξη εναρμόνισης στα κράτη-μέλη, τόσο περισσότερο πρέπει η ίδια η ευρωπαϊκή νομοθετική ρύθμιση να ανταποκρίνεται στις ευρωπαϊκές απαιτήσεις του ορισμένου. Στο βαθμό που μια ευρωπαϊκή νομοθετική πράξη στοχεύει στην ενοποίηση («πλήρη εναρμόνιση») των ποινικών διατάξεων των κρατών-μελών, πρέπει η ίδια, όπως και κάθε ποινική διάταξη, να τηρεί την ευρωπαϊκή αρχή του ορισμένου μιας νομοθετικής διάταξης.

Ακόμη και όταν η διάταξη, η οποία υποχρεώνει τα κράτη-μέλη να κάνουν χρήση του ποινικού τους δικαίου, παραπέμπει σε άλλες ευρωπαϊκές ρυθμίσεις, πρέπει οι παραπάνω επιταγές ως προς το ορισμένο να πληρούνται από όλες τις σχετικές ευρωπαϊκές ρυθμίσεις. Σε αντίθετη περίπτωση είναι σχεδόν αδύνατη η δημιουργία μιας εθνικής νομοθετικής διάταξης που να ενσωματώνει με τρόπο επαρκώς ορισμένο τις ευρωπαϊκές ρυθμίσεις.

β) Έκφραση 2^η: Η απαγόρευση της αναδρομικής εφαρμογής των ποινικών κανόνων και η αρχή της εφαρμογής της ευμενέστερης ποινικής διάταξης („lex mitior“)

Οι ποινικές διατάξεις δεν επιτρέπεται να εφαρμόζονται αναδρομικά σε βάρος ενός πολίτη. Αυτή η έκφραση της αρχής της νομιμότητας, η οποία προκύπτει επίσης και από το αίτημα της δυνατότητας πρόβλεψης του αξιοποιήσιμου μιας συμπεριφοράς, έχει ως συνέπεια για τον ευρωπαίο νομοθέτη ότι ο τελευταίος δεν επιτρέπεται να απευθύνει στο πλαίσιο της εναρμόνισης του ποινικού δικαίου στα κράτη-μέλη επιταγές, οι οποίες να υποχρεώνουν σε θέσπιση ποινικών διατάξεων με αναδρομική ισχύ.

Εξαίρεση από αυτήν την αρχή είναι νοητή μόνο υπέρ του πολίτη. Ποινικές διατάξεις, οι οποίες τίθενται σε ισχύ μετά την τέλεση της πράξης και έχουν ευεργετικά αποτελέσματα για τον δράστη (έτσι ώστε βάσει αυτών η πράξη είτε να μένει ατιμώρητη είτε να τιμωρείται επικειότερα), μπορούν να αποτελέσουν τη βάση μιας δικαστικής απόφασης χωρίς να πλήττεται η αρχή της μη αναδρομικής εφαρμογής των ποινικών νόμων (αρχή της εφαρμογής της ευμενέστερης ποινικής διάταξης - lex-mitior). Η αρχή της εφαρμογής της ευμενέστερης ποινικής διάταξης συναντάται μεν κατά κανόνα στη νομοθεσία όλων των κρατών-μελών, υπάρχουν εντούτοις διαφορές σχετικά με τη θέση της στην ιεραρχία των κανόνων δικαίου, ιδίως σχετικά με το αν περιβάλλεται από συνταγματικό κύρος. Στη νομολογία του ΔΕΚ (Υποθ. „Berlusconi“) καθώς και βάσει του άρθρου 49 παρ. 1 αρ. 3 του Χάρτη των θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής

Ένωσης της αποδίδεται σε ευρωπαϊκό τουλάχιστον επίπεδο ιδιαίτερη βαρύτητα. Ο ευρωπαίος νομοθέτης δεσμεύεται γι' αυτό το λόγο από τη συγκεκριμένη αρχή και σε κάθε περίπτωση δεν έχει το δικαίωμα να δεσμεύει τα κράτη-μέλη μέσω νομοθετικών πράξεων εναρμόνισης των εννόμων τους τάξεων να εφαρμόσουν τις διατάξεις που ίσχυαν κατά το χρόνο τέλεσης μιας πράξης, όταν οι διατάξεις αυτές τροποποιήθηκαν προς όφελός του κατηγορουμένου μετά την τέλεση της πράξης και πριν την οριστική εκδίκαση αυτής.

γ) Έκφραση 3^η: *Το αίτημα της θέσπισης ενός ποινικού νόμου από Κοινοβούλιο (nulla poena sine lege parlamentaria)*

Η χρήση του ποινικού δικαίου ως του πλέον επώδυνου μέσου ελέγχου του κράτους πρέπει να νομιμοποιείται σε μια δημοκρατική κοινωνία όσο το δυνατό πιο άμεσα από το λαό. Τυπικώς παραμένουν μεν τα κράτη-μέλη (συνεπώς τα εθνικά κοινοβούλια) – στο βαθμό που η Ευρωπαϊκή Ένωση δε διαθέτει αρμοδιότητα προς θέσπιση υπερεθνικού ποινικού δικαίου – αρμόδια για τη θέσπιση ποινικών διατάξεων. Με το να απευθύνει όμως προς αυτά ο ευρωπαίος νομοθέτης δεσμευτικές επιταγές περιορίζει το περιθώριο για δικές τους αποφάσεις. Γι' αυτό χρήζουν λοιπόν και οι πράξεις εναρμόνισης επαρκούς δημοκρατικής νομιμοποίησης. Όσο περιορίζονται τα περιθώρια αποφάσεων του εθνικού νομοθέτη προς θέσπιση ποινικών νόμων μέσω ευρωπαϊκών επιταγών που απευθύνονται σε αυτόν, δεν είναι δυνατή η πλήρης δημοκρατική νομιμοποίηση του εναρμονισμένου αυτού ποινικού δικαίου σε εθνικό επίπεδο. Συνεπώς, είναι απαραίτητη η αυξημένη δημοκρατική νομιμοποίηση σε ευρωπαϊκό επίπεδο και γι' αυτήν απαιτείται η ενισχυμένη συμμετοχή του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στη διαδικασία θέσπισης νόμων.

Καθώς η διαδικασία συναπόφασης μέχρι τώρα τύγχανε εφαρμογής μόνο στο χώρο του δικαίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων αλλά όχι στο χώρο του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το δημοκρατικό έλλειμμα καθίσταται ηπιότερο μόνο στην α' περίπτωση. Γι' αυτό το λόγο, είναι ευπρόσδεκτη η διευρυμένη χρήση της διαδικασίας της συναπόφασης που προβλέπεται στη Συνθήκη της Λισσαβόνας για την εναρμόνιση του ποινικού δικαίου – σε κάθε περίπτωση από την έποψη της δημοκρατικής νομιμοποίησης.

Για την επίτευξη ικανοποιητικής δημοκρατικής νομιμοποίησης των νομοθετικών πράξεων του δευτερογενούς δικαίου με αναφορά στο ποινικό δίκαιο και για την επίτευξη όσο το δυνατό πιο πλατιάς αποδοχής αυτών των νομοθετικών ρυθμίσεων, τα όργανα που συμμετέχουν στη διαδικασία θέσπισης νόμων σε ευρωπαϊκό επίπεδο θα πρέπει σε κάθε περίπτωση (ακόμη και μετά τις αλλαγές που προβλέπονται στη Συνθήκη της Λισσαβόνας) να μεριμνούν, έτσι ώστε τα εθνικά κοινοβούλια να ενημερώνονται εγκαίρως και πλήρως για τα σχέδια του ευρωπαίου νομοθέτη. Έτσι θα δίνεται η δυνατότητα στα κράτη-μέλη να ασκούν επιρροή εγκαίρως στην τελική διαμόρφωση των νομοθετικών πράξεων (και στη διαδικασία ψήφισής τους από τους αντιπροσώπους τους στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο). Μια όσο το δυνατό πιο ισότιμη συνεργασία των κρατών-μελών με τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα καθώς και μεταξύ τους πριν την ψήφιση νομοθετικών

πράξεων εξασφαλίζει ένα ελάχιστο δημοκρατικό έλεγχο. Μια τέτοια κίνηση καθιστά δυνατή από την άποψη της αρχής της χρηστής διοίκησης („good governance“) μια δικαιοπολιτικά σκόπιμη και διαφανή άσκηση νομοθετικής εξουσίας, η οποία θα μπορούσε βέβαια να εμπλουτιστεί περαιτέρω από τη συνεργασία με αντιπροσωπευτικές ενώσεις καθώς και με το σύνολο της κοινωνίας των πολιτών.

5. Η αρχή της επικουρικότητας

Οι σχετικές με το ποινικό δίκαιο νομοθετικές πράξεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι οποίες θεσπίζονται στο πλαίσιο συντρέχουσας αρμοδιότητας μεταξύ κρατών-μελών και Ευρωπαϊκής Ένωσης, υπόκεινται – κατά τις γενικές αρχές του ευρωπαϊκού δικαίου – στην αρχή της επικουρικότητας. Σύμφωνα με αυτή, ο ευρωπαίος νομοθέτης επιτρέπεται να ασκεί τη νομοθετική του αρμοδιότητα μόνο τότε και στο βαθμό που το υπό συζήτηση μέτρο:

(1) είναι σε επίπεδο κρατών-μελών ανεπαρκές και συνεπώς

(2) λόγω της έκτασής του ή των συνεπειών του μπορεί να αποβεί περισσότερο αποτελεσματικό μόνο σε επίπεδο ΕΕ.

Έτσι λοιπόν ο εθνικός (ποινικός) νομοθέτης έχει προτεραιότητα στη θέσπιση νόμων έναντι του ευρωπαίου νομοθέτη στο μέτρο που ο πρώτος είναι σε θέση να ανταποκριθεί αποτελεσματικά. Κατ' αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνεται και μια όσο το δυνατό πιο κοντινή στον πολίτη θέσπιση ποινικών κανόνων.

Η αρχή της επικουρικότητας αποκτά μεγάλη σημασία ιδίως στο πεδίο του ποινικού δικαίου, καθώς η ποινική έννομη τάξη των κρατών-μελών και οι ιδιαίτερες αξιολογήσεις που συνδέονται άρρηκτα με αυτή ανήκουν στην «εθνική τους ταυτότητα», η οποία προστατεύεται ρητώς κατά το άρθρο 4 παρ. 2 ΣυνθΕΕ (αναθεωρημένο τελικό κείμενο μετά τη Συνθήκη της Λισσαβόνας).

Η εφαρμογή της αρχής της επικουρικότητας πρέπει να εξετάζεται σε κάθε μεμονωμένη περίπτωση, δηλαδή για κάθε μεμονωμένη νομοθετική πράξη και αναφορικά με κάθε μέρος αυτής ξεχωριστά. Οι νομοθετικές πράξεις πρέπει κατά το Πρωτόκολλο της αρχής της επικουρικότητας (Συμπλ. Πρωτόκολλο 2 στη Συνθήκη της Λισσαβόνας) να συνοδεύονται από λεπτομερή αιτιολογία: σύμφωνα με το παραπάνω Πρωτόκολλο τα εθνικά κοινοβούλια πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατά τη θέσπιση νόμων και τούτος ο ρόλος τους πρέπει να εξασφαλιστεί.

Υπό την έννοια μιας χρηστής διοίκησης („good governance“) πρέπει να προηγείται πάντα μιας ποινικής νομοθετικής πράξης λεπτομερής αξιολόγηση (με τη μορφή ενός προηγούμενου ελέγχου της εφαρμογής της αρχής της επικουρικότητας), στην οποία θα γίνεται στάθμιση όλων των συνθηκών και θα συμπεριλαμβάνονται όλες οι εναλλακτικές λύσεις που υφίστανται. Μια τυπικής φύσης κατάφαση των προϋποθέσεων τήρησης της αρχής της επικουρικότητας, όπως συχνά γίνεται μέχρι τώρα, δεν αρκεί σε καμία περίπτωση.

6. Η αρχή της ενδοσυστηματικής συνέπειας

Η ιδιαίτερη ένταση με την οποία το ποινικό δίκαιο προσβάλλει τις ατομικές ελευθερίες καθιστά απαραίτητη σε

εξέχοντα βαθμό την εσωτερική συνέπεια κάθε συστήματος ποινικού δικαίου. Μόνο υπό αυτήν την προϋπόθεση αποτυπώνονται ανάγλυφα σε αυτό οι περί δικαίου αντιλήψεις και οι αξίες που προσβέβει μια κοινωνία και διασφαλίζεται έτσι η αποδοχή του στους κόλπους της.

Σε περίπτωση επιταγών ποινικής φύσεως του ευρωπαίου προς τον εθνικό νομοθέτη, θα πρέπει ο πρώτος να σέβεται τη συνοχή των ποινικών εννόμων τάξεων των κρατών-μελών, οι οποίες αποτελούν και την εθνική ταυτότητα που προστατεύεται κατά το άρθρο 4 παρ. 2 ΣυνθΕΕ (αναθεωρημένο τελικό κείμενο μετά τη Συνθήκη της Λισσαβόνας, κάθετη συνοχή). Αυτό σημαίνει ιδίως πως οι ελάχιστες-ανώτατες ποινές που υπαγορεύονται από την Ευρωπαϊκή Ένωση δεν επιτρέπεται να οδηγούν σε αύξηση των ανωτάτων ορίων των επαπειλούμενων ποινών σε εθνικό επίπεδο, καθώς η πρακτική αυτή θα αντέκειτο στην ενδοσυστημική τους συνέπεια. Εξάλλου, ο ευρωπαίος νομοθέτης θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη του το ήδη υπάρχον πλαίσιο που έχει θεσπίσει με δικές του νομοθετικές πράξεις (οριζόντια συνοχή, βλ. άρθρο 11 παρ. 3 της Συνθήκης της Λισσαβόνας).

Στο πλαίσιο της αρχής της χρηστής διοίκησης („good governance“) ο νομοθέτης θα πρέπει πριν από τη θέσπιση κάθε νομοθετικής πράξης να διερευνά τις συνέπειές της αναφορικά με τη συνοχή τόσο των ποινικών εννόμων τάξεων των κρατών-μελών όσο και της ευρωπαϊκής έννομης τάξης. Σε αυτή τη βάση θα πρέπει να αιτιολογείται ρητά η πλήρωση των παραπάνω προϋποθέσεων.

II. Αναλυτική παρουσίαση των βασικών αρχών αντεγκληματικής πολιτικής βάσει συγκεκριμένων νομοθετικών πράξεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Καθώς οι παραπάνω αρχές μπορούν και πρέπει να αποτελούν κατευθυντήριες γραμμές για μια έλλογη θέσπιση ποινικών διατάξεων στο μέλλον από άποψη αντεγκληματικής πολιτικής, είναι επίσης κατάλληλες και για τον έλεγχο νομοθετικών πράξεων που έχουν ήδη θεσπιστεί ή προταθεί προς θέσπιση. Κατ' αυτόν τον τρόπο μπορεί να διαπιστωθεί τόσο η πρακτική σπουδαιότητα όσο και η αναγκαιότητα των αρχών που θέτουμε. Στη συνέχεια, θα προβληθούν αφενός παραδείγματα νομοθετικών πράξεων, στα οποία διαπιστώνεται ήδη η τήρηση αρχών μιας έλλογης αντεγκληματικής πολιτικής, τα οποία θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως πρότυπο για την περαιτέρω θέσπιση σχετικών με το ποινικό δίκαιο νομοθετικών πράξεων, αλλά θα καταδειχθούν αφετέρου και τα αδύναμα σημεία των παραπάνω πράξεων, τα οποία χρήζουν περαιτέρω διορθώσεως ή συμπληρώσεως από τη δική μας σκοπιά.

1. Αναφορικά με το αίτημα της υπαρκτής ενός νόμιμου συμφέροντος άξιου προστασίας υπάρχει μια σειρά νομοθετικών πράξεων, οι οποίες αναμφίβολα πληρούν την προϋπόθεση αυτή:

- Η Απόφαση-Πλαίσιο για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων¹ αποτελεί μια τέτοια νομοθετική πράξη που

πληροί την προϋπόθεση της προστασίας ενός νόμιμου, ιδιαίτερα σημαντικού, συμφέροντος. Σε έναν χώρο Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης δε μπορεί να γίνει ανεκτή η εκμετάλλευση της αδυναμίας ενός ανθρώπου με πράξη εξαπάτησης, απειλής ή και σωματικής βίας, με σκοπό την εκμετάλλευση της εργασίας του ή με σκοπό την εκπόρνευσή του ή γενικότερα την σεξουαλική του εκμετάλλευση. Ο πυρήνας των προσωπικών δικαιωμάτων του ατόμου (σωματική ακεραιότητα, ελευθερία βούλησης, σεξουαλική αυτοδιάθεση, ανθρώπινη εργασία) προσβάλλεται στην περίπτωση αυτή βάνουσα: πρόκειται συνεπώς για δικαιώματα που προστατεύονται ρητά από τη Χάρτα των θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

- Η Σύμβαση για την προστασία των οικονομικών συμφερόντων των ΕΚ² («Σύμβαση PIF») και τα Πρωτόκολλα που ανήκουν σε αυτή πληρούν σε κάθε περίπτωση το παραπάνω αίτημα της υπαρκτής ενός νόμιμου συμφέροντος άξιου προστασίας, καθώς προστατεύουν τη διατήρηση της οικονομικής ανεξαρτησίας και της εύρυθμης λειτουργίας των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (και ήδη της Ευρωπαϊκής Ένωσης).

Από την άλλη πλευρά υπάρχουν νομοθετικές πράξεις οι οποίες υπό την έποψη αυτή καθίστανται ιδιαίτερα προβληματικές:

- Δεν μπορεί μεν να αρνηθεί κανείς πως η Απόφαση-Πλαίσιο για την καταπολέμηση της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας³ στον πυρήνα της είναι αναμφίβολα βάσιμη από την έποψη της αντεγκληματικής πολιτικής, καθώς κατατείνει στην προστασία των πληττόμενων ανηλίκων. Ξεπερνά όμως κατά πολύ τον παραπάνω στόχο, όταν κατά το άρθρο 1 στοιχ. β ii) και iii) αρκεί για την τέλεση του αδικήματος της παιδικής πορνογραφίας τόσο η απεικόνιση ενήλικων προσώπων που εμφανίζονται ως παιδιά όσο και η δημιουργία ρεαλιστικών εικόνων μη πραγματικού παιδιού – μέσω εικονικών απεικονίσεων που παράγονται από Η/Υ – τα οποία συμμετέχουν ή επιδίδονται σε πράξη με σαφή σεξουαλικό χαρακτήρα (εικονική πορνογραφία ανηλίκων). Μέσω αυτών των απεικονίσεων δεν πλήττεται άμεσα κανένας ανήλικος, διότι το πρόσωπο που απεικονίζεται είτε είναι ενήλικος είτε απλώς δεν υφίσταται. Άλλωστε μέχρι στιγμής δεν έχει αποδειχτεί πως τέτοιες απεικονίσεις εγκυμονούν έστω και έμμεσα κινδύνους για ανήλικα πρόσωπα• σε κάθε περίπτωση σύμφωνα με το δικό μας αίτημα θα ήταν απαραίτητο να αιτιολογήσει ο ευρωπαίος νομοθέτης – π.χ. μέσω εμπειρικών αναλύσεων – την ανάγκη θέσπισης της παραπάνω νομοθετικής πράξης. Μόνο σε αυτή την

¹ Απόφαση-Πλαίσιο 2002/629/ΔΕΥ, Επίσ. Εφημ. 2002, Αρ. L 203, Σελ. 1.

² Επίσ. Εφημ. 1995, Αρ. C 316, Σελ. 49· Επίσ. Εφημ. 1996 Αρ. C 313, Σελ. 2· Επίσ. Εφημ., Αρ. C 221, Σελ. 12.

³ Απόφαση-Πλαίσιο 2004/68/ΔΕΥ, Επίσ. Εφημ. 2004, Αρ. L 13, Σελ. 44.

περίπτωση θα μπορούσε η ύπαρξη ενός νόμιμου συμφέροντος άξιου προστασίας να δικαιολογήσει το εύρος της ποινικοποίησης.

- Η Απόφαση-Πλαίσιο για την καταπολέμηση του οργανωμένου εγκλήματος⁴ απευθύνει στα κράτη-μέλη την επιταγή να ποινικοποιήσουν είτε τη συμμετοχή στις παράνομες δραστηριότητες μιας εγκληματικής οργάνωσης (Άρθρο 2 στοιχ. α) είτε τη συμφωνία με ένα ή περισσότερα πρόσωπα προς τέλεση συγκεκριμένων αξιόποινων πράξεων, κάτι ανάλογο δηλαδή με το αγγλοσαξωνικό μοντέλο της conspiracy (Άρθρο 2 στοιχ. β). Εντούτοις τα συμφέροντα που θα μπορούσαν να προσβληθούν από τέτοιες πράξεις και συνεπώς το νόμιμο συμφέρον άξιο προστασίας παραμένουν ασαφή: τα εγκλήματα, στην τέλεση των οποίων κατατείνουν η σύσταση εγκληματικής οργάνωσης ή η παραπάνω συμφωνία, θα πρέπει μεν να επισύρουν ποινή φυλάκισης τουλάχιστον τεσσάρων ετών. Τι είδους εγκλήματα θα πρέπει να είναι όμως αυτά δεν προκύπτει ευθέως από την Απόφαση-Πλαίσιο. Η μοναδική ένδειξη συνίσταται στο ότι τα μέλη της εγκληματικής οργάνωσης θα πρέπει να πράττουν με σκοπό απόκτησης ενός – άμεσου ή έμμεσου – υλικού οφέλους. Η ένδειξη αυτή φανερώνει μόνο το κίνητρο του δράστη, όχι το συμφέρον που είναι άξιο προστασίας και το οποίο πλήττεται από την πράξη. Έτσι λοιπόν δεν προκύπτει ξεκάθαρα ο σκοπός που υπηρετεί η παραπάνω διάταξη (πέρα από τον ασαφή στόχο της καταπολέμησης του οργανωμένου εγκλήματος). Στα κράτη-μέλη δεν καθίσταται έτσι σαφές ποια συμπεριφορά πρέπει να ποινικοποιήσουν. Χωρίς περαιτέρω διευκρίνιση προσβάλλεται έτσι η αρχή της χρηστής διοίκησης («good governance»).

2. Η αρχή της χρήσης του ποινικού δικαίου ως εσχάτου μέσου (Ultima-ratio) ως απόρροια της (ευρωπαϊκής) αρχής της αναλογικότητας γίνεται σαφής στις παρακάτω περιπτώσεις:

- Η Οδηγία σχετικά με την επιβολή ελάχιστων προτύπων όσον αφορά τις κυρώσεις και τα μέτρα κατά των εργοδοτών που απασχολούν παράνομα διαμένοντες υπηκόους τρίτων χωρών⁵ δείχνει τουλάχιστον μια θετική τάση: το άρθρο 9 της παραπάνω νομοθετικής πράξης θεσπίζει την υποχρέωση προς ποινικοποίηση για συγκεκριμένες περιπτώσεις παράνομης απασχόλησης εργαζομένων. Εκεί δε γίνεται αναφορά μόνο στην απλή παράβαση της απαγόρευσης απασχόλησης υπηκόων τρίτων χωρών χωρίς άδεια παραμονής που προβλέπεται στο άρθρο 3 παρ. 1. Πολύ περισσότερο πρέπει τα κράτη-μέλη να ποινικοποιήσουν την παράνομη απασχόληση όταν συντρέχει μια από τις παρακάτω επιβαρυντικές περιστάσεις: μια συνεχιζόμενη ή επαναλαμβανόμενη παράβαση, η ταυτόχρονη απασχόληση σημαντικού αριθμού παράνομα διαμενόντων υπηκόων τρίτων χωρών

ή ενός ανηλίκου, η ύπαρξη ιδιαίτερα καταχρηστικών όρων εργασίας ή η απασχόληση προσώπου γνωρίζοντας πως το πρόσωπο αυτό είναι θύμα εμπορίας ανθρώπων. Για «συνήθεις» παραβάσεις δεν προβλέπονται εξάλλου ποινικές κυρώσεις. Εδώ μπορεί κανείς ενδεχομένως να εντοπίσει μια (συνειδητή?) επιλογή για τήρηση της αρχής της αναλογικότητας σε ό,τι αφορά την χρήση του ποινικού δικαίου και κατ' επέκταση για το σεβασμό της αρχής της Ultima-ratio.

- Η Απόφαση-Πλαίσιο για τις επιθέσεις κατά των συστημάτων πληροφοριών⁶ υποχρεώνει τα κράτη-μέλη σε ποινικοποίηση της παράνομης πρόσβασης σε πληροφορικά συστήματα (Hacking, Άρθρο 2), της σοβαρής παρεμπόδισης ή διακοπής της λειτουργίας συστήματος πληροφοριών (Άρθρο 3) και διάφορων μορφών παρεμβολής σε δεδομένα Η/Υ (Άρθρο 4). Προς αποφυγή της υπερβολικής διεύρυνσης της ποινικοποίησης εξαιρεί την τιμώρηση ήσσονος σημασίας περιπτώσεων. Ιδιαίτερα σε σχέση με το hacking αφήνει στα κράτη-μέλη την διακριτική ευχέρεια να ποινικοποιήσουν την απόπειρα της πράξεως αυτής. Βέβαια είναι αμφίβολο εάν αυτά τα βήματα είναι επαρκή για να αποτρέψουν την υπέρμετρη ποινικοποίηση. Σε κάθε περίπτωση όμως οι παραπάνω μηχανισμοί κινούνται προς τη σωστή κατεύθυνση, καθώς δίνουν τη δυνατότητα στα κράτη-μέλη να εναρμονίσουν τις ευρωπαϊκές ποινικές διατάξεις όσον αφορά το εύρος της ποινικοποίησης που προκύπτει με τις λοιπές εθνικές τους διατάξεις. Κατ' αυτόν τον τρόπο τηρείται και η αρχή της ενδοσυστηματικής συνέπειας (παρακάτω υπό 6).
- Η Απόφαση-Πλαίσιο για τη θέσπιση ελάχιστων διατάξεων σχετικά με την παράνομη διακίνηση ναρκωτικών⁷ περιέχει στο άρθρο 2 παρ. 2 μια ρήτρα, σύμφωνα με την οποία τα κράτη-μέλη δεν οφείλουν να προχωρήσουν σε ποινικοποίηση μιας τέτοιας συμπεριφοράς, όταν οι δράστες κατέχουν μικρή ποσότητα ναρκωτικών ουσιών με αποκλειστικό σκοπό την προσωπική τους χρήση. Έτσι δίνεται στα κράτη-μέλη η δυνατότητα σε έναν τομέα να αποφασίσουν αυτά αν για λόγους αντεγκληματικής πολιτικής θα προχωρήσουν σε ποινικοποίηση μιας συμπεριφοράς. Πρόκειται για μια αξιολογήσιμη δυνατότητα, καθώς υπάρχουν διαφορετικές απόψεις μεταξύ των κρατών-μελών αναφορικά με την πολιτική που πρέπει να ακολουθηθεί τόσο στο ζήτημα των ναρκωτικών όσο και στο ρόλο που καλείται να παίξει το ποινικό δίκαιο στο πεδίο των ναρκωτικών.

Αντίθετα από μια σειρά άλλων νομοθετικών πράξεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης προκύπτει το συμπέρασμα πως η αρχή της χρήσης του ποινικού δικαίου ως εσχάτου μέσου (Ultima-ratio) δεν τυγχάνει μέχρι τώρα επαρκούς ή και καμίας αναγνώρισης καθώς δεν απαντάται καμιά αιτιολογία ως προς

⁴ Απόφαση-Πλαίσιο 2008/841/ΔΕΥ, Επίσ. Εφημ. 2008, Αρ. L 300, Σελ. 42.

⁵ Οδηγία 2009/52/ΕΚ, Επίσ. Εφημ. 2009, Αρ. L 168, Σελ. 24.

⁶ Απόφαση-Πλαίσιο 2005/222/ΔΕΥ, Επίσ. Εφημ. 2005, Αρ. L 69, Σελ. 67.

⁷ Απόφαση-Πλαίσιο 2004/757/ΔΕΥ, Επίσ. Εφημ. 2004, Αρ. L 335, Σελ. 8.

την αρχή αυτή κατά την έννοια της χρηστής διοίκησης («good governance»).

- Η τροποποιητική Απόφαση-Πλαίσιο της Απόφασης-Πλαίσιο 2002/475/ΔΕΥ για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας⁸ υποχρεώνει τα κράτη-μέλη να ποινικοποιήσουν τη δημόσια πρόκληση για τέλεση τρομοκρατικής πράξης, τη λεγόμενη «στρατολόγηση» και «εκπαίδευση» τρομοκρατών για τρομοκρατικές πράξεις, καθώς και την απόπειρα και τη συμμετοχή σε αυτή. Με αυτόν τον τρόπο επιδιώκεται επίσης να αντιμετωπιστεί η τάση να χρησιμοποιείται καταχρηστικά το διαδίκτυο ως «εικονικό στρατόπεδο εκπαίδευσης τρομοκρατών». Εξάλλου, περιλαμβάνονται πράξεις, οι οποίες λαμβάνουν χώρα πολύ πριν από την ίδια την τέλεση τρομοκρατικών πράξεων. Με αυτή της την απόφαση όσον αφορά τις παραπάνω περιγραφόμενες αξιόποινες πράξεις η Ευρωπαϊκή Ένωση οδηγεί τα κράτη-μέλη στη δημιουργία ενός ποινικού δικαίου, με το οποίο επιδιώκει να προλάβει ακόμη και τυχόν αντικειμενικούς κινδύνους για έννομα αγαθά. Έτσι ποινικοποιούνται συμπεριφορές, οι οποίες οδηγούν αποκλειστικά στη διαμόρφωση εγκληματικού φρονήματος σε άλλα πρόσωπα ή οι οποίες υποστηρίζουν αυτό το φρόνημα (βλ. το λεγόμενο προ-προληπτικό ποινικό δίκαιο). Αυτή η προσώθηση του αξιοποίνου και η πλήρης αποσύνδεσή του από κάθε αντικειμενική, ακόμα και αφηρημένη διακινδύνευση ενός εννόμου αγαθού δεν είναι σύμφωνη με την ευρωπαϊκή αρχή της αναλογικότητας (με την έκφανση της αρχής της χρήσης του ποινικού δικαίου ως εσχάτου μέσου, *Ultima-ratio*) ως θεμελιώδη αρχή ορθής αντεγκληματικής πολιτικής.⁹ Στο βαθμό που μια πράξη δεν συνιστά έναν επαρκώς παρόντα κίνδυνο για συμφέροντα άξια προστασίας, δεν μπορεί να υποστηριχτεί βάσιμα ότι υπήρξε αναγκαία η δίωξη του εγκλήματος. Σε κάθε περίπτωση θα έπρεπε να καταδειχθεί – σύμφωνα και με την αρχή της χρηστής διοίκησης («good governance») – ότι άλλα μέσα – όπως για παράδειγμα μια πιο στενή παρακολούθηση του διαδικτύου ή ο περαιτέρω έλεγχος των ατόμων που διατηρούν ιστοσελίδες – δε θα μπορούσαν εξίσου να δώσουν λύση στο ζήτημα.
- Μια παρόμοια αμφίβολη προσώθηση του αξιοποίνου παρατηρείται και στην Απόφαση-Πλαίσιο 2001/413/ΔΕΥ για την καταπολέμηση της απάτης και της πλαστογραφίας που αφορούν τα μέσα πληρωμής πλην των μετρητών¹⁰, η οποία καλείται να καλύψει «ολόκληρο το φάσμα των δραστηριοτήτων που συνολικά αποτελούν τη σχετική

απειλή από το οργανωμένο έγκλημα» (Προοίμιο, δικαιολογητικός λόγος 8). Έτσι η υποχρέωση προς ποινικοποίηση που απευθύνεται στα κράτη-μέλη ξεπερνά το επιτρεπτό μέτρο όταν αυτά υποχρεώνονται π.χ. στο άρθρο 4 να ποινικοποιήσουν την παράνομη κατασκευή και απόκτηση ενός μέσου, σκοπός του οποίου είναι η διάπραξη οιασδήποτε εκ των αδικημάτων που περιγράφονται στην Απόφαση-Πλαίσιο. Σύμφωνα με την αρχή της χρηστής διοίκησης («good governance») θα έπρεπε τουλάχιστο να δοθεί μια πιο σαφής αιτιολογία όσον αφορά τη χρήση του ποινικού δικαίου πέρα από την γενικόλογη αναφορά στην καταπολέμηση του οργανωμένου εγκλήματος, ιδίως όταν πρόκειται για ένα τόσο πρώιμο χρονικό στάδιο όπου είναι αμελητέα η διακινδύνευση ενός εννόμου αγαθού.

- Η υποχρέωση προς ποινικοποίηση που απευθύνεται στα κράτη-μέλη στην Απόφαση-Πλαίσιο για την καταπολέμηση του οργανωμένου εγκλήματος¹¹ δεν περιορίζεται μόνο σε εγκληματικές οργανώσεις με κάποια ήδη στοιχειώδη οργανωτική δομή, αλλά κατ'αυτήν αρκεί σύμφωνα με το άρθρο 1 αρ. 2 μια ένωση που δεν συγκροτείται τυχαία για την άμεση τέλεση μιας αξιόποινης πράξης, ούτε χρειάζεται να έχει επίσημα καθορισμένους ρόλους για τα μέλη της, ούτε συνέχεια στη συμμετοχή των μελών αυτών, ούτε αναπτυγμένη διάρθρωση. Έτσι η επιταγή προς ποινικοποίηση ξεπερνά το επιτρεπτό μέτρο όσον αφορά την πραγματική κοινωνική βλαπτικότητα του οργανωμένου εγκλήματος, κάτι που δύσκολα συμβιβάζεται με την αρχή της αναλογικότητας.
- Παρόμοια προβλήματα προκύπτουν και αναφορικά με την Οδηγία σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος μέσω του ποινικού δικαίου¹². Αυτή υποχρεώνει τα κράτη-μέλη να ποινικοποιήσουν συγκεκριμένους τρόπους συμπεριφοράς, οι οποίοι παραβιάζουν άλλες νομοθετικές πράξεις των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Κατά ένα μέρος πρέπει με αυτόν τον τρόπο τα κράτη-μέλη να ποινικοποιήσουν πράξεις, οι οποίες προσβάλλουν μόνο τυπικές διατάξεις. Έτσι π.χ. υπάρχει μια παράνομη μεταφορά αποβλήτων κατά το άρθρο 3 στοιχ. γ, όταν η μεταφορά γίνεται χωρίς να ειδοποιηθούν οι αρμόδιες υπηρεσίες (βλ. άρθρο 2 παρ. 35 στοιχ. α του Κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 1013/2006 για τις μεταφορές αποβλήτων) ή όταν η παραπάνω ειδοποίηση δεν είναι σύμφωνη με τα ειδικά για αυτήν καθορισμένα έντυπα (άρθρο 2 παρ. 35 στοιχ. δ και ζ iii) του Κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 1013/2006 για τις μεταφορές αποβλήτων). Η ποινικοποίηση διοικητικού αδικού δε συνάδει με την ευρωπαϊκή αρχή της αναλογικότητας, με την έκφανση της αρχής της χρήσης του ποινικού δικαίου ως εσχάτου μέσου (*Ultima-ratio*), πολύ περισσότερο δε καθώς σε αυτή την περίπτωση δεν πρόκειται για την προσβολή ενός εννόμου

⁸ Απόφαση-Πλαίσιο 2008/919/ΔΕΥ, Επίσ. Εφημ. 2008, Αρ. L 330, Σελ. 21.

⁹ Παρόμοιες τάσεις προσώθησης του αξιοποίνου παρατηρούνται και σε πολλές άλλες Αποφάσεις-Πλαίσιο, βλ. π.χ. επίσης Άρθρο 2 στοιχ. γ της Απόφασης-Πλαίσιο 2001/413/ΔΕΥ για την καταπολέμηση της απάτης και της πλαστογραφίας που αφορούν τα μέσα πληρωμής πλην των μετρητών, Επίσ. Εφημ. 2001, Αρ. L 149, Σελ. 1.

¹⁰ Απόφαση-Πλαίσιο 2001/413/ΔΕΥ, Επίσ. Εφημ. 2001, Αρ. L 149, Σελ. 1.

¹¹ Απόφαση-Πλαίσιο 2008/841/ΔΕΥ, Επίσ. Εφημ. 2008, Αρ. L 300, Σελ. 42.

¹² Οδηγία 2008/99/ΕΚ, Επίσ. Εφημ. 2008, Αρ. L 328, Σελ. 28.

συμφέροντος, το οποίο θα πρέπει να προστατευθεί με το μέσο της ποινής.

- Η Απόφαση-Πλαίσιο για την καταπολέμηση της δωροδοκίας στον ιδιωτικό τομέα¹³ δεν περιέχει καμία επαρκή αιτιολογία για το εάν ο νομοθέτης δεν έχει στη διάθεσή του άλλα, ηπιότερα μέσα για την καταπολέμηση της διαφθοράς σε αυτό τον τομέα. Θα μπορούσε να σκεφτεί κανείς π.χ. την θέσπιση αστικοδικαϊκών απαιτήσεων αποζημίωσης ή ευρείας έκτασης μέτρων συμμόρφωσης (όπως για παράδειγμα η θέσπιση της «αρχής των τεσσάρων οφθαλμών» κατά την κατακύρωση σε δημόσιους διαγωνισμούς ή τακτικής εναλλαγής του προσωπικού που απασχολείται στο τμήμα προμηθειών). Εδώ δε λαμβάνεται επαρκώς υπόψη η ανάγκη της αιτιολόγησης της χρήσης του ποινικού δικαίου ως ύστατου μέσου του κοινωνικού ελέγχου.

3. Η αρχή της ενοχής απαντάται σε αρκετές νομοθετικές πράξεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης με αναφορά στο ποινικό δίκαιο. Μερικά παραδείγματα είναι τα ακόλουθα:

- Σε πολλά κράτη-μέλη η πρόβλεψη ποινών για νομικά πρόσωπα δε θα ήταν σύμφωνη με την αρχή της ιδιαίτερης προσωπικής αποδοκιμασίας που διέπει τις περισσότερες εθνικές ποινικές έννομες τάξεις. Γι'αυτό είναι άξια επιδοκιμασίας η απόφαση του ευρωπαϊού νομοθέτη να αφήσει ανοιχτό το ενδεχόμενο της χρησιμοποίησης ή μη του ποινικού δικαίου αναφορικά με τις κυρώσεις σε βάρος νομικών προσώπων. Ένα συγκεκριμένο παράδειγμα αποτελεί εδώ το άρθρο 6 της Απόφασης-Πλαίσιο για την καταπολέμηση της δωροδοκίας στον ιδιωτικό τομέα¹⁴. Μια τέτοια συγκρατημένη στάση θα ήταν σκόπιμο να διακρίνει τον ευρωπαϊό νομοθέτη και στο μέλλον.
- Από την άποψη αυτή είναι επίσης ευπρόσδεκτη η απόφαση του νομοθέτη να απαιτεί ρητώς δόλο τέλεσης στην υποκειμενική υπόσταση ενός εγκλήματος όπως π.χ. στην Απόφαση-Πλαίσιο για την καταπολέμηση της απάτης και της πλαστογραφίας που αφορούν τα μέσα πληρωμής πλην των μετρητών¹⁵ (στο άρθρο 4 παρ. 1) ή ακόμη και στη Σύμβαση για την προστασία των οικονομικών συμφερόντων των ΕΚ¹⁶ («Σύμβαση ΠΙΕ») αναφορικά με την τιμώρηση της απάτης σε βάρος των οικονομικών συμφερόντων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (στο άρθρο 1 παρ. 1). Ωστόσο από την ίδια τη Σύμβαση προκύπτει πως η σημαντική αυτή προϋπόθεση στην υποκειμενική υπόσταση δεν είναι ιδιαίτερα στέρεη και μπορεί εύκολα να υπονομευθεί, όταν στο άρθρο 1 παρ. 4 της Σύμβασης επιτρέπεται η συναγωγή της ύπαρξης δόλου από τις αντικειμενικές περιστάσεις υπό τις οποίες

τελέστηκε η αξιόποινη πράξη. Μια τέτοια αυτόματη συναγωγή της ύπαρξης δόλου δεν θα ήταν σε κάθε περίπτωση σύμφωνη με την αρχή της ενοχής.

Επιπλέον υπάρχουν νομοθετικές πράξεις, οι οποίες εμφανίζονται προβληματικές σε σχέση με την αρχή της ενοχής, ιδίως λόγω της ελλιπούς διαφοροποίησης του ύψους της επαπειλούμενης ποινής για τρόπους συμπεριφοράς που διακρίνονται από εντελώς διαφορετικό βαθμό επικινδυνότητας:

- Η Απόφαση-Πλαίσιο για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας¹⁷ απαιτεί μεταξύ άλλων από τα κράτη-μέλη να ποινικοποιήσουν τόσο τη διεύθυνση μιας τρομοκρατικής ομάδας (άρθρο 2 παρ. 2 στοιχ. α) όσο και την εν γνώσει υποστήριξή της (άρθρο 2 παρ. 2 στοιχ. β) – για παράδειγμα μέσω χρηματοδότησης ή παροχής πληροφοριών. Στην πρώτη περίπτωση πρέπει η μέγιστη ποινή να είναι τουλάχιστο 15 έτη, στη δεύτερη τουλάχιστον 8 (άρθρο 5 παρ. 3). Σε σχέση με την αρχή της ενοχής και συνεπώς και με την αρχή της αναλογικότητας που πρέπει να διέπει τις ποινικές κυρώσεις είναι ιδιαίτερα προβληματικό το γεγονός πως οι τρομοκρατικές οργανώσεις δεν πρέπει να έχουν υποχρεωτικό στόχο την τέλεση σοβαρών αδικημάτων (όπως επιθέσεις κατά της ζωής ή της σωματικής ακεραιότητας, ομηρία ή παραγωγή όπλων μαζικής καταστροφής) αλλά αρκεί απλώς να σχετίζονται αποκλειστικά ακόμη και με την απειλή τέλεσης τρομοκρατικών πράξεων (άρθρο 1 παρ. 1 στοιχ. ζ). Όσον αφορά τη «συμμετοχή στις δραστηριότητες τρομοκρατικής ομάδας» πρέπει το ελάχιστο ανώτατο όριο ποινής να είναι 8 έτη, ανεξάρτητα από το αν η οργάνωση έχει στόχο την τέλεση ή την απειλή τέλεσης τρομοκρατικών πράξεων. Έτσι όμως δε γίνεται σαφής διαφοροποίηση της ποινής ανάλογα με το βαθμό επικινδυνότητας των επιμέρους πράξεων συμμετοχής. Εδώ, λοιπόν, η βαρύτητα της ενοχής δεν λαμβάνεται επαρκώς υπόψη αναφορικά με την βαρύτητα της κύρωσης.

Σε σχέση με τη «διεύθυνση τρομοκρατικής ομάδας» οι αμφιβολίες για την τήρηση της αρχής της ενοχής γίνονται προφανείς. Ναι μεν πρέπει να επιδοκιμάσει κανείς την επιλογή του νομοθέτη να ζητήσει κατά το άρθρο 5 παρ. 3 από τα κράτη-μέλη τη θέσπιση ενός μικρότερου «ελάχιστου ανώτατου ορίου ποινής» 8 μόνο ετών (αντί για 15) αναφορικά με τη διεύθυνση τρομοκρατικής ομάδας που στόχο έχει μόνο την απειλή τέλεσης τρομοκρατικών πράξεων, επειδή αυτή η συμπεριφορά διακρίνεται από σαφώς μικρότερη επικινδυνότητα. Εντούτοις, όπως προκύπτει από την Απόφαση-Πλαίσιο, η ανώτατη ποινή τόσο για τον διευθύνοντα όπως και για κάθε συμμετοχο μιας τρομοκρατικής οργάνωσης, που

¹³ Απόφαση-Πλαίσιο 2003/568/ΔΕΥ, Επίσ. Εφημ. 2003, Αρ. L 192, Σελ. 54.

¹⁴ Απόφαση-Πλαίσιο 2003/568/ΔΕΥ, Επίσ. Εφημ. 2003, Αρ. L 192, Σελ. 54.

¹⁵ Απόφαση-Πλαίσιο 2001/413/ΔΕΥ, Επίσ. Εφημ. 2001, Αρ. L 149, Σελ. 1.

¹⁶ Επίσ. Εφημ. 1995, Αρ. C 316, Σελ. 49.

¹⁷ Απόφαση-Πλαίσιο 2002/475/ΔΕΥ, Επίσ. Εφημ. 2002, Αρ. L 164, σελ. 3 (μετά την τροποποίηση από την Απόφαση-Πλαίσιο 2008/919/ΔΕΥ, Επίσ. Εφημ. 2008, Αρ. L 330, σελ. 21).

έχει στόχο την απειλή τέλεσης τρομοκρατικών πράξεων είναι η ίδια, διότι παραλήφθηκε η μείωση του ελάχιστου-ανώτατου ορίου ποινής για τους απλούς συμμετόχους.

Το γεγονός πως η Ευρωπαϊκή Ένωση ορίζει το ίδιο ελάχιστο-ανώτατο όριο ποινής για διαφορετικής εντάσεως κοινωνικά βλαπτικές συμπεριφορές προσκρούει στην αρχή της ενοχής, δηλαδή στο αίτημα της θέσπισης μη δυσανάλογων ποινών.

- Η νέα πρόταση για μια Απόφαση-Πλαίσιο για την πρόληψη και την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων καθώς και για την προστασία των θυμάτων¹⁸ προβλέπει στο άρθρο 3 παρ. 1 ένα ελάχιστο-ανώτατο όριο ποινής έξι ετών. Αυτό πρέπει να σχετίζεται με τα «αδικήματα που αναφέρονται στα άρθρα 1 και 2». Το άρθρο 1 περιέχει επιταγές προς ποινικοποίηση συγκεκριμένων μορφών συμπεριφοράς, το άρθρο 2 ζητεί από τα κράτη-μέλη να ποινικοποιήσουν την ηθική αυτοουργία, τη συνέργεια και την απόπειρα σε αυτές. Έτσι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υιοθετεί το ίδιο ελάχιστο-ανώτατο όριο ποινής τόσο για την αυτοουργική τέλεση όσο και για τη συμμετοχή καθώς και για την απόπειρα τέλεσης αδικημάτων. Ιδίως όσον αφορά την απλή συνέργεια μια τέτοια πρόβλεψη δε συνάδει με την αρχή της ενοχής, αφού σύμφωνα με την τελευταία κάθε συμμετοχός πρέπει να τιμωρείται ανάλογα με την προσωπική του ευθύνη. Δεν είναι τυχαίο δε πως σε πολλές εθνικές έννομες τάξεις η απλή συνέργεια τιμωρείται τουλάχιστο δυννητικά ηπιότερα από την αυτοουργία.

4. Κατά τη γλωσσική διατύπωση των νομοθετικών πράξεων με ποινικοδικαϊκό περιεχόμενο συναντά κανείς θετικά στοιχεία σχετικά με το αίτημα του ορισμένου της ποινικής διάταξης (που απορρέει από την αρχή της νομιμότητας).

- Είναι ευχάριστο το γεγονός όταν η Ευρωπαϊκή Ένωση κατά τη θέσπιση επιταγών που απευθύνονται στα κράτη-μέλη προσπαθεί εμφανώς να περιγράψει όσο το δυνατό πιο σαφώς ποιες μορφές συμπεριφοράς πρέπει να ποινικοποιηθούν. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί το άρθρο 3 παρ. 1 στοιχ. γ της Απόφασης-Πλαίσιο για ενίσχυση της προστασίας από την παραχάραξη εν όψει της εισαγωγής του ευρώ με την επιβολή ποινών και άλλων κυρώσεων¹⁹, το οποίο ζητεί από τα κράτη-μέλη να ποινικοποιήσουν την «εισαγωγή, εξαγωγή, μεταφορά, αποδοχή ή προμήθεια για ίδιο λογαριασμό πλαστού νομίσματος». Η έννοια του νομίσματος καθορίζεται επιπλέον με ιδιαίτερη πρόβλεψη και στο άρθρο 1 β' περίπτωση. Κατ' ανάλογο τρόπο προβλέπεται στο άρθρο 2 παρ. 1 στοιχ. α της Απόφασης-Πλαίσιο για τη θέσπιση ελάχιστων διατάξεων σχετικά με τα στοιχεία της αντικειμενικής υπόστασης των εγκλημάτων και τις ποινές που ισχύουν στον τομέα της παράνομης διακίνησης

ναρκωτικών²⁰ η ποινικοποίηση της «παραγωγής, κατασκευής, εκχύλισης, παρασκευής, προσφοράς, διάθεσης προς πώληση, διανομής, πώλησης, παράδοσης υπό οποιεσδήποτε συνθήκες, μεσιτείας, αποστολής, διαμετακόμισης, μεταφοράς, εισαγωγής ή εξαγωγής ναρκωτικών ουσιών». Είναι θετικό το γεγονός πως ο ευρωπαίος νομοθέτης προσπαθεί να ορίσει την στην ειδική υπόσταση περιγραφόμενη αξιόποινη συμπεριφορά μέσω πολυάριθμων, ως ένα βαθμό συγκεκριμένων περιγραφών. Από την άλλη πλευρά καθίσταται έτσι όμως και η αντίστροφη όψη του νομίσματος σαφής, καθώς στην προσπάθειά του να συμπεριλάβει ο νομοθέτης όλες τις πιθανές μορφές συμπεριφοράς στον κατάλογο των αξιοποιώνων πράξεων, οι έννοιες αλληλοκαλύπτονται και έτσι δεν είναι δυνατός ο ξεκάθαρος διαχωρισμός των επιμέρους αξιοποιώνων τρόπων τέλεσης (π.χ. η διάκριση της προσφοράς από τη διανομή και την παράδοση). Επιπλέον είναι αμφίβολο (εδώ δεν πρόκειται πλέον για το ζήτημα του ορισμένου της ποινικής διάταξης) εάν μια τόσο ευρεία επιταγή προς ποινικοποίηση ανταποκρίνεται σε μια έλλογη αντεγκληματική πολιτική.

- Πρέπει επίσης να τονιστεί στο σημείο αυτό πως τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα καταβάλλουν όχι σπάνια προσπάθεια να επιτύχουν ένα μεγαλύτερο βαθμό του ορισμένου χαρακτήρα στη διατύπωση διατάξεων, ιδίως όταν υιοθετούν νομοθετικές πρωτοβουλίες εναρμόνισης άλλων διεθνών οργανισμών στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μια τέτοια προσπάθεια διαφαίνεται στο άρθρο 1 παρ. 1 στοιχ. γ της Απόφασης-Πλαίσιο για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων²¹. Εκεί προϋποτίθεται – όπως και στο ανάλογο Πρόσθετο Πρωτόκολλο των Ηνωμένων Εθνών – η «κατάχρηση μιας θέσης ισχύος» ή με άλλα λόγια η «εκμετάλλευση μιας κατάστασης αδυναμίας». Επιπλέον συγκεκριμενοποιούνται περαιτέρω οι πράξεις αυτές με το αίτημα «το πληττόμενο πρόσωπο να μην έχει άλλη πραγματική ή για αυτό αποδεκτή δυνατότητα από το να υποκύψει στην κατάχρηση». Εάν με αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνεται κατ'αποτέλεσμα ένα ικανοποιητικό επίπεδο ορισμένου της πρόβλεψης, μπορεί να γίνει αντικείμενο περαιτέρω συζήτησης, σε κάθε περίπτωση όμως πρέπει να αναγνωριστούν ρητώς οι προσπάθειες του ευρωπαίου νομοθέτη προς αυτή την κατεύθυνση.

Πέρα βέβαια από τα παραπάνω θετικά παραδείγματα δεν είναι λίγες και οι νομοθετικές πράξεις που από την άποψη της αρχής του ορισμένου παρουσιάζουν σημαντικά προβλήματα. Μερικά παραδείγματα είναι τα παρακάτω:

- Η παραπάνω αναφερθείσα Απόφαση-Πλαίσιο για την καταπολέμηση της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών

¹⁸ Απόφαση-Πλαίσιο 2002/629/ΔΕΥ, Επίσ. Εφημ. 2002, Αρ. L 203, σελ. 1.

¹⁹ Απόφαση-Πλαίσιο 2000/383/ΔΕΥ, Επίσ. Εφημ. 2000, Αρ. L 140, σελ. 1.

²⁰ Απόφαση-Πλαίσιο 2004/757/ΔΕΥ, Επίσ. Εφημ. 2004, Αρ. L 335, σελ. 8.

²¹ Απόφαση-Πλαίσιο 2002/629/ΔΕΥ, Επίσ. Εφημ. 2002, Αρ. L 203, Σελ. 1.

και της παιδικής πορνογραφίας²² περιλαμβάνει στο άρθρο 1 στοιχ. β (ii) απεικονίσεις ή παρουσιάσεις πραγματικών (ενήλικων) προσώπων που έχουν την εμφάνιση παιδιού, δηλ. ανηλίκου. Πότε όμως ένας ενήλικος παρουσιάζει μια νεανική εικόνα, δεν είναι δυνατό να αποδοθεί με κατηγορίες του δικαίου, καθώς τα όρια ηλικίας είναι από τη φύση τους εντελώς ρευστά – μια δεκαοχτάχρονη μπορεί να φαίνεται δεκαεφτάχρονη (με ο,τιδήποτε μπορεί να συνεπάγεται αυτό). Για μια υπαγωγή με προβλέψιμα αποτελέσματα δεν είναι συνεπώς αυτές οι διαφοροποιήσεις κατάλληλες και γι' αυτό δεν είναι σε θέση να λειτουργήσουν στο πλαίσιο του ποινικού δικαίου.

- Το άρθρο 1 παρ. 2 της Απόφασης-Πλαίσιο για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου²³ δίνει τη δυνατότητα στα κράτη-μέλη να ποινικοποιήσουν τις παραπάνω πράξεις μεταξύ άλλων υπό την προϋπόθεση ότι ο τρόπος τέλεσης είναι κατάλληλος να διαταράζει τη δημόσια τάξη. Τι ακριβώς εννοεί εδώ ο νομοθέτης παραμένει εντελώς ανοιχτό. Όσο επιθυμητή είναι από τον ευρωπαϊκό νομοθέτη η παροχή περιθωρίων διακριτικής ευχέρειας στα κράτη-μέλη να διαμορφώσουν τα ίδια τις ποινικές τους διατάξεις, άλλο τόσο είναι προβληματική αυτή η επιλογή, όταν παρέχει σε αυτά πλήρως ασαφείς ορισμούς.
- Με το άρθρο 2 παρ. 1 της Απόφασης-Πλαίσιο για την καταπολέμηση της δωροδοκίας στον ιδιωτικό τομέα²⁴ υποχρεώνονται τα κράτη-μέλη να ποινικοποιήσουν τόσο τη συμπεριφορά της πλευράς που δωροδοκεί όσο κι εκείνη της πλευράς που δωροδοκείται. Το κεντρικό στοιχείο εδώ είναι πως ένας εργαζόμενος παραβιάζει τα καθήκοντα που έχει απέναντι στην επιχείρηση για την οποία εργάζεται ως αντιπαροχή για το όφελος το οποίο αποκτά. Εντούτοις αυτή η παράβαση καθήκοντος κατά το άρθρο 1 στοιχ. β ορίζεται πολύ γενικά και πρέπει να «καλύπτει τουλάχιστον κάθε αθέμιτη συμπεριφορά η οποία αποτελεί παράβαση νόμιμου καθήκοντος ή παράβαση κανονισμών ή οδηγιών επαγγελματικού χαρακτήρα (...)». Ειδικότερα θα πρέπει το στοιχείο της παράβασης καθήκοντος να καθορίζεται βάσει του δικαίου του κάθε κράτους-μέλους. Κάτι τέτοιο οδηγεί στο συμπέρασμα πως εκείνος που παρέχει το παράνομο αντάλλαγμα πρέπει να γνωρίζει στην περίπτωση της διασυννοριακής διαφθοράς το σύνολο των νομίμων καθηκόντων εκείνου που δέχεται το αντάλλαγμα για να μπορεί να προβλέψει τον κίνδυνο να βρεθεί υπόλογος για μια αξιόποινη πράξη. Τούτο (το σύνολο) περιλαμβάνει τόσο τις σχετικές νομοθετικές προβλέψεις (συμπεριλαμβανομένης της ερμηνείας τους από το δικαστή) ενός κράτους, στο πλαίσιο του οποίου

δωροδοκεί, όσο και τα καθήκοντα που προκύπτουν από τις επιμέρους ρυθμίσεις μιας συμβάσεως για εκείνον που δωροδοκείται. Η έλλειψη του ορισμένου της παράβασης καθήκοντος προκύπτει έτσι ήδη άμεσα από την Απόφαση-Πλαίσιο και τα κράτη-μέλη δε μπορούν έτσι να την αποφύγουν με τη θέσπιση μιας πιο ακριβούς διατύπωσης των διατάξεών τους, με τις οποίες να την ενσωματώνουν στο εθνικό τους δίκαιο. Το άρθρο 2 παρ. 3 της Απόφασης-Πλαίσιο επιτρέπει μεν στα κράτη-μέλη να προβλέψουν ως επιπλέον στοιχείο τη στρέβλωση του ανταγωνισμού σε συνάρτηση με την αγορά αγαθών ή εμπορικών υπηρεσιών. Όμως με μια τέτοια πρόβλεψη δε λύνεται το πρόβλημα της αοριστίας του στοιχείου της παράβασης καθήκοντος.

- Η Οδηγία σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος μέσω του ποινικού δικαίου²⁵ περιγράφει τη συμπεριφορά που πρέπει να ποινικοποιηθεί από τα κράτη-μέλη με μια μακρά σειρά από παραπομπές. Με αυτόν τον τρόπο προκύπτει ένα ακόμη πρόβλημα αναφορικά με την αρχή του ορισμένου: ο εθνικός νομοθέτης πρακτικώς εξαναγκάζεται, να αναδεχτεί τις παραπομπές στη δική του ποινική διάταξη, η ανεύρεση του νοήματος της οποίας καθίσταται ιδιαίτερα δυσχερές αν όχι και αδύνατη μέσω παραπομπών ανάμεσα στο εθνικό και ευρωπαϊκό δίκαιο – και μάλιστα λόγω των διαφορετικών κανόνων ερμηνείας και των διαφορετικών γλωσσικών διατυπώσεων στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού δικαίου που πρέπει να ληφθούν υπόψιν. Η μοναδική εναλλακτική λύση θα ήταν να αποχωριστούν οι επιμέρους αξιόποινες πράξεις από αυτή την αλυσίδα παραπομπών και να διατυπωθούν εκ νέου σε ξεχωριστές πολυάριθμες νομοτυπικές μορφές. Κάτι τέτοιο είναι όμως πρακτικώς αδύνατο να γίνει για τους εθνικούς νομοθέτες και κατά ένα μέρος μάλιστα δικαιοσύνη μη επιτρεπτό – ιδίως όταν γίνεται παραπομπή σε κοινοτικό δίκαιο που αναπτύσσει άμεση ισχύ (το οποίο δεν επιτρέπεται απλώς να επαναληφθεί στο πλαίσιο εθνικών διατάξεων). Αυτός ο τρόπος δράσης θα ενείχε και τον κίνδυνο, να παραβλεφθεί μια επιμέρους περίπτωση και έτσι να παραβιαστεί η υποχρέωση ενσωμάτωσης μιας διάταξης στο εθνικό δίκαιο.

5. Πολλοί φόβοι αλλά και έντονη κριτική εκφράζονται και αναφορικά με την τήρηση της αρχής της επικουρικότητας, η οποία έχει ιδιαίτερη σημασία ως όριο για την άσκηση της αρμοδιότητας του ευρωπαϊού νομοθέτη στο χώρο του ποινικού δικαίου, όταν και στο μέτρο που η Κοινότητα ή η Ένωση έχει το δικαίωμα να εναρμονίζει το ποινικό δίκαιο των κρατών-μελών στη βάση της μεταβίβασης αρμοδιοτήτων με τις ιδρυτικές συνθήκες. Στις νομοθετικές πράξεις που σχετίζονται με το ποινικό δίκαιο και έχουν θεσπιστεί μέχρι τώρα παρατηρούνται τουλάχιστο κατά ένα μέρος θετικά βήματα προς την κατεύθυνση σεβασμού της αρχής της επικουρικότητας:

²² Απόφαση-Πλαίσιο 2004/68/ΔΕΥ, Επίσ. Εφημ. 2004, Αρ. L 13, Σελ. 44.

²³ Απόφαση-Πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ, Επίσ. Εφημ. 2008, Αρ. L 328, Σελ. 55.

²⁴ Απόφαση-Πλαίσιο 2003/568/ΔΕΥ, Επίσ. Εφημ. 2003, Αρ. L 192, Σελ. 54.

²⁵ Οδηγία 2008/99/ΕΚ, Επίσ. Εφημ. 2008, Αρ. L 328, Σελ. 28.

- Έναν ιδιαίτερο λόγο για την άσκηση ποινικής αρμοδιότητας σε ευρωπαϊκό επίπεδο αποτελεί η προστασία των οικονομικών συμφερόντων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων ή άλλων υπερεθνικών συμφερόντων (βλ. προστασία από την παραχάραξη εν όψει της εισαγωγής του ευρώ).
- Η αρχή της επικουρικότητας τηρείται σαφώς και στην περίπτωση που πρόκειται για μορφές διασυνοριακού εγκλήματος που δεν μπορούν να καταπολεμηθούν επαρκώς σε επίπεδο κρατών-μελών. Σε αυτή την κατηγορία υπάγονται – τουλάχιστο θεματικά – για παράδειγμα η διεθνής τρομοκρατία και τα εγκλήματα κατά του περιβάλλοντος, διότι στην πρώτη περίπτωση η οργανωτική δομή των δραστών και στη δεύτερη περίπτωση οι συνέπειες των πράξεων δεν περιορίζονται στο στενό πλαίσιο των εθνικών συνόρων. Το ότι σ' αυτά τα πεδία η τήρηση της αρχής της επικουρικότητας είναι καταρχήν εύλογη δεν πρέπει να οδηγήσει αυτομάτως στο συμπέρασμα ότι όλες οι επιμέρους εκφάνσεις των παραπάνω εγκλημάτων ή όλοι οι τρόποι συμπεριφοράς που συνδέονται με αυτά πρέπει να ρυθμιστούν σε διεθνές επίπεδο.
- Μια ένδειξη για την τήρηση της αρχής της επικουρικότητας μπορεί να είναι και το γεγονός πως τα κράτη-μέλη έχουν καταβάλει ήδη προσπάθειες εναρμόνισης των ποινικών τους διατάξεων και στο πλαίσιο άλλων διεθνών οργανισμών. Αυτό συμβαίνει ιδίως στην περίπτωση της Απόφασης-Πλαίσιο για την πρόληψη και την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων καθώς και για την προστασία των θυμάτων²⁶, της οποίας προηγήθηκαν προσπάθειες προς την ίδια κατεύθυνση του ΟΗΕ²⁷ και του Συμβουλίου της Ευρώπης²⁸. Και στις παραπάνω περιπτώσεις θα πρέπει να εξετάζεται βέβαια προσεκτικά κάθε επιμέρους νομοθετική διάταξη που απαιτεί ποινικοποίηση αναφορικά με την τήρηση της αρχής της επικουρικότητας.

Δυστυχώς όμως η τήρηση της αρχής της επικουρικότητας απέχει ακόμη πολύ από το να αποτελεί τον κανόνα όπως φαίνεται και στα παρακάτω παραδείγματα:

²⁶ Απόφαση-Πλαίσιο 2002/629/ΔΕΥ, Επίσ. Εφημ. 2002, Αρ. L 203, σελ. 1.

²⁷ Πρόσθετο Πρωτόκολλο των Ηνωμένων Εθνών για την πρόληψη, καταπολέμηση και δίωξη της εμπορίας ανθρώπων, ιδίως της εμπορίας γυναικών και παιδιών, στη σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών κατά της υπερσυνοριακής οργανωμένης εγκληματικότητας, Απόφ. 55/25 της Γενικής Συνέλευσης των ΗΕ της 15.11.2000, σε ισχύ από την 25.12.2003.

²⁸ Βλ. Σύσταση Αρ. R (91) 11 της επιτροπής των υπουργών προς τα κράτη-μέλη για την σεξουαλική εκμετάλλευση, την πορνογραφία και την εκπόρνευση καθώς και την εμπορία παιδιών και εφήβων Σύσταση Αρ. R (2000) 11 της επιτροπής των υπουργών προς τα κράτη-μέλη για λήψη δράσης κατά της εμπορίας ανθρώπων για το σκοπό της σεξουαλικής εκμετάλλευσης Σύσταση Αρ. R (2001) 16 της επιτροπής των υπουργών προς τα κράτη-μέλη για την προστασία των παιδιών από τη σεξουαλική εκμετάλλευση.

- Έτσι η Απόφαση-Πλαίσιο για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου²⁹ ζητεί από τα κράτη-μέλη να ποινικοποιήσουν τη δημόσια υποκίνηση βίας ή μίσους που στρέφεται κατά ομάδας προσώπων ή μέλους ομάδας, που προσδιορίζεται βάσει της φυλής κλπ. (άρθρο 1 παρ. 1 στοιχ. α και β) καθώς και τη δημόσια επιδοκμασία, την άρνηση ή τη χονδροειδή υποτίμηση της σοβαρότητας όσον αφορά το εβραϊκό ολοκαύτωμα, εγκλήματα γενοκτονίας, εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και εγκλήματα πολέμου (άρθρο 1 παρ. 1 στοιχ. γ και δ). Κατά βάση ανήκει στην Ευρωπαϊκή Ένωση μια τέτοια αρμοδιότητα εναρμόνισης κατά τα άρθρα 29 παρ. 1 σε συνδυασμό με το άρθρο 2 της Συνθήκης (υπό προ της Συνθήκης της Λισσαβόνας καθεστώ). Στην περίπτωση όμως των εγκλημάτων που συνδέονται ιδιαίτερα με την ιστορία ενός έθνους³⁰ πρέπει να αιτιολογείται ρητώς και η τήρηση της αρχής της επικουρικότητας ως ορίου άσκησης μιας αρμοδιότητας. Ως λόγοι για την ανάγκη θέσπισης ευρωπαϊκών ελάχιστων κανόνων σ' αυτό το πεδίο προβάλλονται η ανάγκη για καλύτερη διεθνή συνεργασία (δικαιολ. λόγος 4) και η απαξία μιας τέτοιας συμπεριφοράς (δικαιολ. λόγος 5). Η διευκόλυνση της συνεργασίας μεταξύ των κρατών-μελών κατά τη δίωξη των εγκλημάτων δε μπορεί εντούτοις να αποτελεί αυτοσκοπό αν προς δώσει κανείς σ' αυτό το επιχείρημα καθολική ισχύ, τότε θα απέβαινε κενή νοήματος η αρχή της επικουρικότητας για το ποινικό δίκαιο, διότι φυσικά κάθε άμβλυνση των διαφορών στις ποινικές έννομες τάξεις των κρατών-μελών θα σήμαινε και σημαντική διευκόλυνση της δικαστικής συνεργασίας και της δικαστικής συνδρομής. Το επιχείρημα πως η δικαστική συνδρομή θα πληττόταν εδώ σημαντικά χωρίς εναρμονισμένες διατάξεις δεν πείθει. Σε τελική ανάλυση πίσω από κάθε τέτοια νομοθετική πράξη κρύβεται η επιθυμία να δοθεί ένα κοινό μήνυμα κατά μιας αναμφίβολα αρνητικής συμπεριφοράς. Για τέτοιου είδους συμβολικούς σκοπούς δεν πρέπει όμως να γίνεται κατάχρηση του ποινικού δικαίου και σε κάθε περίπτωση μια τέτοια υπόδειξη για ποινικοποίηση δε συνάδει με την αρχή της επικουρικότητας.

- Στο ίδιο πάντα πλαίσιο της αρχής της επικουρικότητας προβληματικό φαίνεται το άρθρο 4 της ως άνω Απόφασης-Πλαίσιο (για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου) καθώς και το άρθρο 5 παρ. 2 της Απόφασης-Πλαίσιο για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας³¹, τα οποία υποχρεώνουν κατ' ανάλογο τρόπο τα κράτη-μέλη να ποινικοποιήσουν πράξεις στη δεύτερη νομοθετική πράξη οι πράξεις που τελούνται με

²⁹ Απόφαση-Πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ, Επίσ. Εφημ. 2008, Αρ. L 328, Σελ. 55.

³⁰ Κάτι τέτοιο δεν αμφισβητείται ούτε από τον ευρωπαϊό νομοθέτη, βλ. Προοίμιο, Δικαιολ. λόγος 6.

³¹ Απόφαση-Πλαίσιο 2002/475/ΔΕΥ, Επίσ. Εφημ. 2002, Αρ. L 164, σελ. 3.

δόλο τέλεσης μιας τρομοκρατικής πράξης πρέπει να επισύρουν βαρύτερη ποινή και στην πρώτη νομοθετική πράξη οι πράξεις που τελούνται από ρατσιστικά ή άλλα ξενοφοβικά κίνητρα πρέπει να επισύρουν επίσης βαρύτερη ποινή. Η παραπάνω επιταγή προς τα κράτη-μέλη μπορεί βέβαια να θεωρηθεί μια σχετικά «ασθενής» υπόδειξη, η οποία κατ' αποτελεσμα μπορεί να είναι λογική και να αναλογεί ήδη σε μεγάλο βαθμό στην πρακτική που ακολουθείται από τα κράτη-μέλη. Ωστόσο από την έποψη της αρχής της επικουρικότητας πολύ δύσκολα μπορεί να αιτιολογηθεί (και δεν αιτιολογείται επίσης), για ποιο λόγο οι εθνικές έννομες τάξεις δεν είναι σε θέση να λύσουν επαρκώς αυτό το ζήτημα στο πλαίσιο της επιμέτρησης της ποινής και γιατί καθίσταται έτσι απαραίτητη μια ευρωπαϊκή ρύθμιση.

- Επιπλέον παρατηρεί κανείς πως σχεδόν στο σύνολο των νομοθετικών πράξεων ο (υποτιθέμενος) σεβασμός της αρχής της επικουρικότητας διαπιστώνεται με μια μόνο πρόταση και μάλιστα κατά εντελώς τυπικό τρόπο. Για παράδειγμα στον δικαιολογητικό λόγο 7 της Απόφασης-Πλαίσιο για την καταπολέμηση του οργανωμένου εγκλήματος³² βρίσκουμε τα εξής: «Δεδομένου ότι οι στόχοι της παρούσας απόφασης-πλαίσιο είναι αδύνατον να επιτευχθούν επαρκώς από τα κράτη μέλη και δύναται συνεπώς λόγω της κλίμακος της δράσης να επιτευχθούν καλύτερα στο επίπεδο της Ένωσης, η Ένωση πρέπει να λάβει μέτρα σύμφωνα με την αρχή της επικουρικότητας». Όμως εδώ λείπουν τόσο η εμπειρική αιτιολόγηση της αδυναμίας των κρατών-μελών να επιτύχουν τους στόχους που θέτει η Απόφαση-Πλαίσιο όσο και η σαφής αναφορά στους στόχους αυτούς.

6. Τέλος, το αίτημα μας για την τήρηση της αρχής της ενδοσυστημικής συνέπειας αποκτά ιδιαίτερη σημασία σε μια σειρά από νομοθετικές πράξεις. Αρχικά πρέπει να τονιστεί εδώ πως σε συγκεκριμένα σημεία – τουλάχιστο μέχρι τώρα – παραμένουν περιθώρια διακριτικής ευχέρειας στα κράτη-μέλη, τα οποία υπηρετούν την τήρηση της αρχής της (κάθετης) ενδοσυστημικής συνέπειας.

- Κατά πρώτο λόγο το γεγονός πως ο ευρωπαίος νομοθέτης έχει αποφύγει μέχρι τώρα να ζητήσει από τα κράτη-μέλη να προχωρήσουν στη θέσπιση ποινικής ευθύνης για τα νομικά πρόσωπα (έτσι π.χ. άρθρο 7 της Απόφασης-Πλαίσιο για την καταπολέμηση της δωροδοκίας στον ιδιωτικό τομέα³³, βλ. ήδη παραπάνω στην αρχή της ενοχής) υπηρετεί βέβαια την ενδοσυστημική συνοχή των εθνικών ποινικών συστημάτων.
- Κατά τον ίδιο τρόπο δίνεται ευρύ περιθώριο διακριτικής ευχέρειας για την τήρηση της αρχής της συνοχής των εθνικών ποινικών συστημάτων, όταν οι επιμέρους Αποφάσεις-Πλαίσιο δε θέτουν συγκεκριμένες προϋποθέσεις αναφορικά με το ανώτατο όριο ποινής, δεν

απαιτούν δηλαδή τη θέσπιση ελαχίστων-ανωτάτων ορίων ποινών αλλά αρκούνται σε γενικής φύσεως προϋποθέσεις όσον αφορά τις ποινικές κυρώσεις (αποτελεσματικές, ανάλογες και αποτρεπτικές ποινές, στις βαρείες τουλάχιστον περιπτώσεις ποινές στερητικές της ελευθερίας – βλ. μόνο άρθρο 6 της Απόφασης-Πλαίσιο για την καταπολέμηση της απάτης και της πλαστογραφίας που αφορούν τα μέσα πληρωμής πλην των μετρητών³⁴).

- Κατ' εξαίρεση ο ευρωπαίος νομοθέτης προσπάθησε μάλιστα να αποφύγει υπερβολικά βαθιές επεμβάσεις στο σύστημα ποινικών κυρώσεων των κρατών-μελών. Έτσι κατά τη συζήτηση που έλαβε χώρα πριν από τη θέσπιση της Απόφασης-Πλαίσιο για την ενίσχυση του ποινικού πλαισίου για την πρόληψη της υποβοήθησης της παράνομης εισόδου, διέλευσης και διαμονής³⁵, αρχικά προτάθηκε στο πλαίσιο του άρθρου 1 παρ. 3 η πρόβλεψη ενός ελάχιστου ανώτατου ορίου ποινής 12 ετών για επιλεγμένες μορφές συμπεριφοράς. Μια τέτοια πρόβλεψη δε θα ήταν όμως σύμφωνη με το σύστημα ποινικών κυρώσεων της Σουηδίας: το αντίστοιχο αδίκημα επέσειε κατά το σουηδικό ποινικό δίκαιο μια ποινή στερητική της ελευθερίας μέχρι 4 έτη, ενώ η σε κάθε περίπτωση υψηλότερη ποινή που επιτρέπεται να επιβληθεί δεν ξεπερνά τα 10 έτη. Μετά από αλληπάλληλες συσκέψεις τελικώς ορίστηκε το ελάχιστο-ανώτατο όριο ποινής στο άρθρο 1 παρ. 3 της παραπάνω Απόφασης-Πλαίσιο στα 8 έτη. Επιπλέον προστέθηκε στο άρθρο 1 παρ. 4 ένας ακόμη όρος, ο οποίος επιτρέπει σε μεμονωμένα κράτη-μέλη να προβλέψουν μικρότερη ανώτατη ποινή, όταν αυτό επιβάλλεται από λόγους διατήρησης της ενδοσυστημικής συνέπειας του εθνικού συστήματος ποινικών κυρώσεων. Αυτό είναι ένα καλό παράδειγμα ορθής τήρησης του σεβασμού της αρχής της ενδοσυστημικής συνέπειας των ποινικών συστημάτων των κρατών μελών από την πλευρά του ευρωπαϊού νομοθέτη.

Εντούτοις η πρακτική που ακολουθείται στο πλαίσιο των ευρωπαϊκών θεσμικών οργάνων δείχνει πως αυτά απέχουν ακόμη πολύ από το να λαμβάνουν υπόψη τους την αρχή της (τόσο της οριζόντιας όσο και της κάθετης) ενδοσυστημικής συνέπειας από την άποψη του ποινικού δικαίου ως θεμελιώδους αρχής της αντεγκληματικής πολιτικής.

- Όπου λείπουν δηλαδή ιδιαίτεροι όροι – όπως αυτοί που εκτέθηκαν παραπάνω – οι επιταγές του ευρωπαϊού νομοθέτη προς τα κράτη-μέλη σε σχέση με τις ποινές καθίστανται ιδιαίτερα προβληματικές για τα ποινικοδικαϊκά εθνικά συστήματα που διακρίνονται κατά κανόνα από ενδοσυστημική συνέπεια. Η Απόφαση-Πλαίσιο για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας³⁶

³² Απόφαση-Πλαίσιο 2008/841/ΔΕΥ, Επίσ. Εφημ. 2008, Αρ. L 300, Σελ. 42.

³³ Απόφαση-Πλαίσιο 2003/568/ΔΕΥ, Επίσ. Εφημ. 2003, Αρ. L 192, Σελ. 54.

³⁴ Απόφαση-Πλαίσιο 2001/413/ΔΕΥ, Επίσ. Εφημ. 2001, Αρ. L 149, Σελ. 1.

³⁵ Απόφαση-Πλαίσιο 2002/946/ΔΕΥ, Επίσ. Εφημ. 2002, Αρ. L 328, Σελ. 1.

³⁶ Απόφαση-Πλαίσιο 2008/919/ΔΕΥ, Επίσ. Εφημ. 2008, Αρ. L 330, σελ. 21.

ορίζει, για παράδειγμα, στο άρθρο 5 παρ. 3 αναφορικά με συγκεκριμένες τρομοκρατικές πράξεις ελάχιστο-ανώτατο όριο ποινής 15 ετών. Αυτή η πρόβλεψη προσέκρουσε στην ενδοσυστημική συνέπεια του συστήματος του φινλανδικού ποινικού δικαίου, καθώς σ' αυτό το ανώτατο όριο ποινής δεν ξεπερνά τα 12 έτη, έτσι ώστε η Απόφαση-Πλαίσιο μπόρεσε να ενσωματωθεί μόνο μέσω μιας ξένης προς το φινλανδικό σύστημα τεχνητής νομοθετικής παρέμβασης (ανώτατη ποινή κατ' εξαίρεση 12 + 3 έτη).

- Όπως ήδη εκτέθηκε ανωτέρω, οι νομοθετικές πράξεις της Ένωσης προβλέπουν κατά ένα μέρος τα ίδια ελάχιστα-ανώτατα όρια ποινών για τρόπους συμπεριφοράς που διακρίνονται από εντελώς διαφορετικής εντάσεως κοινωνική βλαπτικότητα. Έτσι ζητεί η Απόφαση-Πλαίσιο για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων³⁷ ένα ελάχιστο-ανώτατο όριο ποινής 8 ετών για την τέλεση του αδικήματος της εμπορίας ανθρώπων, όταν μέσω της πράξης αυτής προκύπτει κίνδυνος για τη ζωή του θύματος από δόλο ή από βαριά αμέλεια (άρθρο 3 παρ. 2 στοιχ. α). Το ίδιο ελάχιστο ανώτατο όριο ποινής προβλέπεται και στην Απόφαση-Πλαίσιο για ενίσχυση της προστασίας από την παραχάραξη εν όψει της εισαγωγής του ευρώ με την επιβολή ποινών και άλλων κυρώσεων³⁸ για τις αξιόποινες πράξεις της απατηλής κατασκευής ή αλλοίωσης νομίσματος (άρθρο 6 παρ. 2). Αυτό δείχνει πως τη νομοθετική δραστηριότητα της Ένωσης στο χώρο του ποινικού δικαίου δεν τη διακρίνει ακόμη ενδοσυστημική συνέπεια (υπό την οριζόντια έκφασή της). Τα κράτη-μέλη μπορούν μεν – λόγω της ανοιχτής «προς τα άνω» υπόδειξης από τον ευρωπαϊό νομοθέτη – να θεσπίσουν υψηλότερες ποινές για πράξεις, τις οποίες θεωρούν κοινωνικά ιδιαίτερα βλαπτικές. Με τον τρόπο αυτόν όμως εξαναγκάζονται πρακτικά να αυξήσουν εμφανώς τα ανώτατα όρια ποινών τους, μια συνέπεια που δυσχεραίνει σημαντικά την τήρηση της ενδοσυστημικής συνέπειας.
- Το πρόβλημα της έλλειψης οριζόντιας ενδοσυστημικής συνέπειας γίνεται εμφανές ακόμη μια φορά στην περίπτωση της Απόφασης-Πλαίσιο για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας³⁹ η οποία σε σχέση με τη συμμετοχή σε πράξεις μιας τρομοκρατικής οργάνωσης δεν διαφοροποιεί ανάλογα με το αν η οργάνωση έχει στόχο την τέλεση ή την απειλή μόνο τέλεσης σοβαρών εγκλημάτων. Εξάλλου στη νομοθετική αυτή πράξη προβλέπεται αναφορικά με τρομοκρατικές οργανώσεις που αποσκοπούν μόνο στην απειλή σοβαρών τρομοκρατικών πράξεων και όχι στην τέλεσή τους το ίδιο ελάχιστο-ανώτατο όριο ποινής τόσο για τους

διευθύνοντες την οργάνωση όσο και για τους συμμετέχοντες σ' αυτήν, ενώ μια αντίστοιχη διαβάθμιση του ελάχιστου-ανώτατου ορίου ποινής λείπει στην περίπτωση των λοιπών τρομοκρατικών οργανώσεων.

7. Όπως δείχνουν τα παραπάνω παραδείγματα, η ευρωπαϊκή νομοθεσία οδηγεί μόνο εν μέρει σε αποτελέσματα τα οποία είτε δεν μπορούν να γίνουν αποδεκτά είτε σε τέτοια που είναι σε κάθε περίπτωση προβληματικά. Ακόμα και όταν δε μπορεί κανείς βάσιμα να ισχυριστεί γενικά πως έχει ξεπεραστεί το όριο του ανεκτού, σε κάθε περίπτωση καταγράφονται τάσεις που προκαλούν ανησυχία και δεν επιτρέπεται να παραγνωρίζονται: πρόκειται για την τάση, να θεσπίζονται διατάξεις ποινικού χαρακτήρα που δεν υπηρετούν την προστασία ενός σαφούς νόμιμου συμφέροντος άξιου προστασίας, την τάση να μην λαμβάνεται επαρκώς υπόψη η αρχή της χρήσης του ποινικού δικαίου ως εσχάτου μέσου (Ultima-ratio), την τάση να απευθύνονται στους εθνικούς νομοθέτες επιταγές, που οδηγούν στη θέσπιση αόριστων σε εθνικό επίπεδο ποινικών διατάξεων καθώς και την τάση να αντιδρά ο νομοθέτης σε κάθε κοινωνικό πρόβλημα με ολοένα αυξανόμενη καταστολή θεωρώντας εξ αυτού του λόγου και μόνο πως η παρέμβασή του έχει επιπλέον αξία.

Αυτές οι ανησυχητικές τάσεις καταγράφονται και σε εθνικό επίπεδο και ενδυναμώνονται ιδιαίτερα από τις εξελίξεις σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Αν δεν αναγνωριστούν εγκαίρως οι κίνδυνοι αυτοί, τότε η ανησυχία μας είναι πως θα βρεθούμε σύντομα αντιμέτωποι με ένα μη αποδεκτό ποινικό δίκαιο, το οποίο αντίκειται σε θεμελιώδεις φιλελεύθερες αρχές και παραδόσεις του δικαίου.

Prof. Dr. Petter Asp, Stockholm University, S

Prof. Dr. Nikolaos Bitzilekis, Aristotle University of Thessaloniki, GR

Lect. univ. Dr. Sergiu Bogdan, Universitatea Babes-Bolyai, RO

Ass. Prof. Dr. Thomas Elholm, LL.M., University of Southern Denmark, DK

Prof. Dr. Luigi Foffani, Università di Modena e Reggio Emilia, I

Prof. Dr. Dan Frände, University of Helsinki, FIN

Prof. Dr. Helmut Fuchs, Universität Wien, A

Prof. Dr. Maria Kaiafa-Gbandi, Aristotle University of Thessaloniki, GR

Prof. Dr. Jocelyne Leblois-Happe, Université de Strasbourg, F

Prof. Dr. Adán Nieto Martín, Universidad de Castilla-La Mancha, E

Prof. Dr. Cornelius Prittwitz, M.P.A., Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main, D

Prof. Dr. Helmut Satzger, Ludwig-Maximilians-Universität München, D

Prof. Dr. Elisavet Symeonidou-Kastanidou, Aristotle University of Thessaloniki, GR

Ass. Prof. Dr. Ingeborg Zerbes, Universität Wien, A

³⁷ Απόφαση Πλαίσιο 2002/629/ΔΕΥ, Επίσ. Εφημ. 2002, Αρ. L 203, Σελ. 1.

³⁸ Απόφαση-Πλαίσιο 2000/383/ΔΕΥ, Επίσ. Εφημ. 2000, Αρ. L 140, σελ. 1.

³⁹ Απόφαση-Πλαίσιο 2002/475/ΔΕΥ, Επίσ. Εφημ. 2002, Αρ. L 164, σελ. 3 (μετά την τροποποίηση από την Απόφαση-Πλαίσιο 2008/919/ΔΕΥ, Επίσ. Εφημ. 2008, Αρ. L 330, σελ. 21).